

70 Years World Organization OMEP
70 години Световна организация ОМЕР

ЕФЕКТИВНА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПРОЦЕСА НА АДАПТАЦИЯ ОТ СЕМЕЙНА КЪМ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНА ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА – КЛЮЧ КЪМ УСПЕШНАТА СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА ДЕТЕТО

Диана Андонова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Първичният преход от семейната среда към образователните институции в периода на ранното и предучилищното детство е свързан с редица предизвикателства и трудности както за адаптиращото се дете, така и за родителите и педагозите. Организацията на процеса на адаптация на базата на класически и съвременните научни подходи и утвърдени практики в чужбина има ключова роля за детското развитие. Берлинският модел за адаптация се прилага успешно в редица държави и доказано улеснява процеса на адаптация за всички участници в него. Минимализирането на токсичния стрес у детето по време на социализацията му в детската градина е от фундаментално значение за неговите познавателни постижения в бъдеще.

Keywords: adaptation to kindergarten; attachment theory; toxic stress; Berlin adaptation model; socialization

Адаптация е термин, с който се означава процесът на приспособяване на организмите към различните условия на средата в рамките на еволюционното развитие. Процесът на адаптация при преход от семейна в институционализирана образователна среда в периода на ранното и предучилищното детство е деликатен и сложен. Новата социална ситуация поставя детето пред предизвикателства от социален, емоционално-волеви, физически и познавателен характер. Правилната и постепенна адаптация към новата среда е ключов момент в процеса на социализация на детето и детерминира бъдещото му взаимодействие с индивида и групата, социалната му роля в училище, в обществото и на работното място. Отсъствието на родител или близък е свързано с изключителен психически стрес. „Вродените механизми за приспособяване са недостатъчни за активно и съдържателно взаимодействие в новите условия на живот, за нормалното физическо, психично и личностно развитие на

детето“ (Peneva, 2007). Стресът в периода на ранното и предучилищното детство води до устойчиви подсъзнателни механизми на избягване на конкретни социални ситуации и нефункциониране като пълноценен член на социалната група, социална изолация. Още повече стресът при децата намалява когнитивните способности и интелектуалния капацитет. Д. Гюров пише, че „преходът от семейството към детската група се характеризира като особено сенсibilна фаза на създаване на страх и омраза към другите хора“ (Gyurov, 2006: 209). Според еволюционната теория важно за адаптацията на детето е то да усеща достатъчно сигурност и закрила, за да започне да играе и да опознава света около себе си, т.е. привързаността се разбира и като организираща рамка на процеса на развитие (Petrov, 2010: 134).

Връзката майка – дете е фундаментална за емоционалното развитие на индивида. Привързаността е обект на изследване в контекста на психосоциалната проблематика в развитието на детето. Един от първите автори, който отчита значението на ранните връзки за социалното и емоционалното развитие на детето, е английският психоаналитик и психиатър Дж. Боулби – основоположник на теорията за привързаността. Той определя привързаността като биологичен инстинкт, чиято функция е осигуряване на оцеляването на вида. Теорията на привързаността гласи, че децата развиват силни емоционални връзки с човека, който се грижи за тях през първата година от живота им (Bowlby, 1982). Тези връзки са от изключително значение за нормалното социално и емоционално развитие и благополучие (Petrov, 2010: 132). Боулби разработва концепция за „вътрешен модел на работа“ – рамка за предсказуеми формулировки на теорията за привързаността. Той твърди, че ранните преживявания на чувствителни или нечувствителни грижи изграждат себеприемането и интерпретативните филтри на индивида, чрез които се определят бъдещите взаимоотношения и социалният опит (Bowlby, 1982). Индивидите със сигурни работещи модели (от англ. *Secure working models*) са отворени към търсене и получаване на необходимата им подкрепа и обратното, тези с несигурни работещи модели се отнасят с недоверие или несигурност към другите вероятно с цел да запазят независимостта си, която може да бъде възпрепятствана от тази подкрепа (Rholes, Simpson, Stevens, 1998).

Терминът родителска привързаност (от англ. *parental attachment*) обозначава емоционалната връзка между детето и човека, който се грижи за него (Ainsworth, 1989). Родителската привързаност влияе на привързаността в зряла възраст (от англ. *adult attachment*), която обозначава емоционалните връзки с романтичния партньор и детерминира привързаността между родителите в семейството. И двата вида привързаност се свързват с „психологическата настройка“ (от англ. *psychological adjustment*). Най-широко приетата методика за оценка на привързаността и на нейния тип е тази на М. Ейнсуърт (Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978).

Съществува връзка между несигурната детско-родителска привързаност (т.е. тревожност/резистентност и тревожност/с избягване) и проблематична зависимост и тревожност. Според Боулби (Bowlby, 1973) тази зависимост е вследствие на безпокойството на детето относно наличието на човек, който да се грижи за него. Центърът за детско развитие към Харвардския университет (Center on the Developing Child, Harvard University) провежда редица изследвания върху влиянието на стреса в периода на предучилищното детство върху когнитивните и поведенческите умения на децата. Обширните изследвания върху биологията на стреса показват, че здравословното развитие може да „дерайлира“ от прекомерно или продължително активиране на системите за реагиране при стрес в тялото и мозъка. Така нареченият „токсичен стрес“ може да има отрицателни ефекти върху способността за учене, поведението и здравето в рамките на цялата продължителност на живота на индивида (Toxic Stress). Токсичният стрес в ранното развитие на индивида може да увреди архитектурата на мозъка и да увеличи риска от сериозни проблеми за психичното здраве, които могат да възникнат след време, дори година след периода на излагане на стреса.

В повечето държави от Европейския съюз се обръща специално внимание на процеса на адаптация към детската градина. При съвременните подходи за адаптация в периода на ранното и предучилищното детство конкретната възпитателна или образователна структура създава предпоставки и условия, които осигуряват, подпомагат и оптимизират приспособяването на детето. В нашата педагогическа реалност не е установен единен модел за адаптация, поради което в много институции методите за интеграция на детето в детското заведение са остарели и нехуманни – каквито са били преди 30 – 40 години. Откъсването от семейството не следва качествените и количествените параметри на явлението. Първата държава с света, която разработва ефективен модел на адаптация към детската градина, е Германия.

Управление на процеса на адаптация и елиминиране на рисковете от токсичен стрес в германската система на предучилищно образование

В продължение на близо 150 години в Германия детските ясли са медицински ориентирани институции с лекарски контрол. С цел защита на малките деца и бебета от зарази и инфекции родителите предават децата на медицинските сестри и помощния персонал, без да имат право да влизат в помещенията на яслите. Разделянето с близките е кратко и безцеремонно. Едно от съображенията за установяването на тази практика е високата детска смъртност в детските заведения през XIX век. Другата важна за онези времена роля на този метод е, че детето не трябва да се разглезва, което е било водещата негативна нагласа спрямо неприятната за възрастните силна емоционална реакция на детето при болезнената раздяла. Тези вярвания са базирани върху стремежа към потискане на чувствата и емоциите в миналото.

В България системата е напълно идентична с практиката в Германия до средата на 80-те години на миналия век. Германската структура е вече адаптирана към новите парадигми и научни изследвания в полза на психическото и емоционалното благополучие на детската личност. Въпреки това дори и днес много от служителите в детските ясли и родителите в Германия вярват, че бързата и кратка раздяла с родителите е по-добра.

Според установения западен модел за адаптация, който се прилага в Германия, единият родител има право да остане с детето в новата и непозната среда на детското заведение през първите дни, като се смята, че това е необходимо за неговото емоционално спокойствие. В немската система са установени т.нар. *Берлински модел за адаптация* (Das Berliner Eingewöhnungsmodell) (Braukhane, Knobloch, 2011) и произлизащият от неговата теоретично-практическа основа *Мюнхенски модел за адаптация* (Das Münchener Eingewöhnungsmodell) (Winner, 2015).

Берлински модел за адаптация

Берлинският модел е включен в Каталог с национални критерии за педагогическо качество в детските заведения (Dittrich, Groot-Wilken, Sommerfeld, 2003), част от Националната инициатива за качество в системата на институциите за дневна грижа за децата („Nationale Qualitätsinitiative im System der Tageseinrichtungen für Kinder“ (NQI)) от 1999 година. *Целта на Берлинския модел за адаптация е да се изгради връзка на доверие между детето и персонала на детската градина преди напускането на родителя.* Тази връзка трябва да се базира на привързаност, така че детето да се чувства сигурно и защитено. Усещането за сигурност чрез изграждане на връзка с персонала е ключов елемент за успешен процес на обучение в детското заведение и здравословен старт за детето в новия образователен етап от живота. По този начин детето научава новите правила, процедури и навици, опознава новите лица и помещения в състояние на спокойствие. От друга страна, *за родителите престоят в детското заведение носи важна информация, която полага отлична основа за успешно и ефективно партньорство с учителите.*

Централно място в Берлинския модел заема *детето – неговите строго индивидуални потребности определят темпото и спецификата на процеса.* В зависимост от степента на привързаност на детето към родителите му моделът предлага вариант за кратка или удължена форма на адаптация. Според детето се определя времетраенето на периода на адаптация между 6, 8 или 16 дни. Най-краткият вариант е период от 3 дни. Първите 3 дни майката/бащата задължително са в детската ясла или градина заедно с детето. Служителите в детското заведение имат за задача да наблюдават поведението на детето през първите 4 дни и да направят заключение относно продължителността на отделните фази за адаптация, като информацията се актуализира всеки ден. По време на периода на адаптация детето посещава детското заведение *само на половин ден* (Braukhane, Knobloch, 2011: 3).

Структура на Берлинския модел за адаптация

1. Триденвна първа фаза
2. Първи опити за раздяла
3. Продължителност на адаптацията
4. Фаза на стабилизиране
5. Заключителна фаза
6. Приключване на адаптацията

Таблица 1. Признаци, детерминиращи кратка или продължителна адаптация в зависимост от степента на привързаност към родителите според стандартите на Берлинския модел за адаптация

Силно привързани деца	Умерено привързани деца
Често осъществяване на зрителен контакт с родителите и търсене на физическа близост.	Лесно разсейване с интересни дейности.
Силен плач при раздяла с родителите.	Безразлично поведение при раздяла с родителите или бързо успокояване.
Внезапно желание за физически контакт с родителите при тяхното завръщане.	Амбивалентно поведение при поява на родителите.

Резултатите от изследователски проект за адаптацията на деца от предучилищна възраст на Свободния университет в Берлин през 80-те години на миналия век показват негативните последствия при липсата на модел за адаптация. Деца, които не са придружавани от родител при постъпването в детската градина, през първите седем месеца след приема *боледуват до 4 пъти по-дълго от останалите*. Неправилно адаптираните деца в значително по-ниска степен са способни да се възползват от възможностите за развитие в новата среда, и проявяват силно изиявено поведение на страх и безпокойство (Laewen, Andres, Hédervári, 2006).

В допълнение към това тези деца се отличават с по-ниско ниво на развитие и често се наблюдават прояви на раздразнителност във взаимоотношенията им с околните, особено показателно при децата под 2-годишна възраст. На базата на резултатите от това проучване е разработен модел за детска адаптация при постъпване в нова социална среда, съобразен със специфичните възрастни *особености* (Braukhane, Knobloch, 2011: 4).

Детето се смята за адаптирано, когато може да бъде лесно утешено от учителките, но най-вече когато ходи на детска градина с готовност и желание. Основни признаци са детето: да се забавлява, да е радостно и активно, да се интегрира добре в групата и да взима участие в ситуациите и игрите, да е запознато с правилата и въпреки това да ги поставя под въпрос, да не ги изпълнява безпрекословно! Спазването на строгата дисциплина без опити за нару-

шаване на правилата е показател за наличието на страх у детето. То изпълнява правилата поради страх от наказание, а не поради вътрешна мотивираност и тяхното синхронизиране със системата от убеждения.

В България няма установен единен модел за плавна, здравословна и ефективна адаптация при преход от семейна в институционална среда. Ръководството на всяка ДГ самостоятелно решава модела, по който децата ще се адаптират, но той не е базиран на конкретна структура и не почива върху теоретична рамка. В някои яслени групи родителите са посъветвани да оставят детето за 1 час през първия ден от посещението, но това е изключение. Често децата са оставяни в новата среда за минимум 2 часа, а в много детски градини – по цял ден още от първия им досег с предучилищното заведение. Малките деца не притежават концепция за време и дори един час в детското заведение може да им се стори твърде дълго време. Високите нива на психически стрес създават у детето негативно отношение, усещане за несигурност и враждебност. Поставен под въздействието на непознати външни фактори, организмът се опитва да се адаптира към особените условия, и това поражда реакция, която психологът от Харвардския университет Уолтър Кенон (Cannon, 1927) – един от основоположниците на теорията за реакцията на организма на стреса, обозначава като алармена. Тази реакция подготвя организма за „борба или бягство“. Кенон анализира видовете реакции на организма под действието на стреса, секретирането на адреналин, въздействието на емоциите върху храносмилателната система и реакцията на централната и вегетативната нервна система. Оставянето на детето само сред непознати възрастни и деца в непозната обстановка нанася сериозна психологическа травма. Д. Гюров посочва, че „ако промените са силни и не могат да удовлетворят изискванията на средата или потребностите на индивида, до адаптация не се достига, а стресовите реакции придобиват затворен характер. Адаптационният процес чрез кратковременен стадий на резистентност преминава в стадий на изтощение, а адаптивните системи на организма претърпяват патологични промени“ (Gyurov, 2011: 21). В природата адаптацията протича през няколко различни стадия от развитието на организмите. Тя се осъществява чрез промяна в морфологичните и физиологичните особености на организмите и изменение на външната им активност. Стресът в ранното и предучилищното детство може да окаже значително въздействие не само в хода на социализацията на индивида, но и във формирането на неговите познавателни умения и на бъдещите му образователните постижения.

Създаването на единен модел за адаптация при преход от семейна към институционализирана образователна среда в системата на българското предучилищно образование е от фундаментално значение за психичното здраве на децата и тяхната социализация и полага здравословна основа за развитието на индивидуалните им заложби, таланти и умения.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Center on the Developing Child, Harvard University <http://developingchild.harvard.edu/>
2. Toxic Stress <http://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/> http://www.liga-kind.de/fruehe/202_beller.php
3. Braukhane, K., Knobloch, J. (2011). Das Berliner Eingewöhnungsmodell – Theoretische Grundlagen und praktische Umsetzung http://www.kita-fachtexte.de/uploads/media/KiTaFT_Braukhane_Knobloch_2011.pdf
4. Cannon, W., B. (1927). Bodily Changes In Pain Hunger Fear And Rage. <https://archive.org/details/bodilychangesinp029647mbp>
5. Winner, A. (2015). Das Münchener Eingewöhnungsmodell – Theorie und Praxis der Gestaltung des Übergangs von der Familie in die Kindertagesstätte. http://www.kita-fachtexte.de/uploads/media/KiTaFT_winner_2015.pdf

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709 – 716.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation*. New York: Basic Books.
- Dittrich, K., Groot-Wilken, B., Sommerfeld, V. (2003). *Pädagogische Qualität in Tageseinrichtungen für Kinder: Ein nationaler Kriterienkatalog*. Beltz.
- Gyurov, D. (2006). *Pedagogichesko vzaimodeistvie. Inovativen model za izgrajdane na edinna pedagogicheska sistema "Detska gradina – uchilishte"*. Sofia: Kliment Ohridski [Гюров, Д. (2006). *Педагогическо взаимодействие. Иновационен модел за изграждане на единна педагогическа система „Детска градина – училище“*. София: Климент Охридски].
- Gyurov, D. (2011). *Pedagogika na vzaimodeistvieto "dete-sreda"*. Sofia: Veda Slovena – JG [Гюров, Д. (2011). *Педагогика на взаимодействието „дете – среда“*. София: Веда Словена – ЖГ].
- Laewen, H. J., Andres, B. & Hédervári, É. (2006). *Ohne Eltern geht es nicht. Die Eingewöhnung von Kindern in Krippen und Tagespflegestellen*. Berlin: Cornelsen Scriptor.

- Peneva, L. (2007). *Priemstvenost mejdu obrazovatelните структури w perioda na detstvoto*. Sofia: Veda Slovena – JG [Пенева, Л. (2007). *Приемственост между образователните структури в периода на детството*. София: Веда Словена – ЖГ].
- Petrov, D. (2010). *Stil na privyrganost I udovletvorenost ot blizkite vzaimootnosheniya*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [Петров, Д. (2010). *Стил на привързаност и удовлетвореност от близките взаимоотношения*. София: Св. Климент Охридски].
- Rholes, W. S., Simpson, J. A. & Stevens, J. G. (1998). Attachment orientations, social support, and conflict resolution in close relationships. In: J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships*. (pp. 166 – 188). New York: Guilford Press.

EFFECTIVE ORGANIZATION OF THE PROCESS OF ADAPTATION FROM THE FAMILY TO THE INSTITUTIONAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT – A KEY TO THE SUCCESSFUL SOCIALIZATION OF CHILDREN

Abstract. The primary transition from the family environment to educational institutions during the period of early childhood and pre-school years is linked to a number of challenges and difficulties for the adapting child, for the parents and the educators. The organisation of the adaptation process, based on classical and contemporary scientific approaches and well-established practices abroad has a key role in child development. The Berlin adaptation model has been successfully implemented in a number of countries and has proven to facilitate the adaptation process for all participants. The minimization of the child's toxic stress during his/her socialization in kindergarten is of fundamental importance for his/her cognitive achievements in the future.

✉ **Dr. Diana Andonova**

Faculty of Primary and Preschool Education
Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: diana.andonova@gmail.com